

MAKTABLARDA HUQUQBUZARLIK SODIR ETISHIGA MOYIL BO‘LGAN BOLALARNING RUHIY HOLATINI O‘RGANISH

Nasriddinova Gulsanam Abdullayevna

Jondor tumani 26-umumta'lim maktabi psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada maktablarda huquqbuzarlikka moyil bo‘lgan bolalarning ruhiy holatini o‘rganishning psixologik jihatlari, huquqbuzarlik xulq-atvorining kelib chiqish omillari hamda profilaktik va korreksion yondashuvlar yoritilgan. Shuningdek, maktab amaliyotchi psixologi, oila va pedagoglarning hamkorlikdagi vazifalari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Huquqbuzarlik, deviant xulq-atvor, delinkvent xulq, ruhiy holat, agressivlik, emotsional zo‘riqish, psixologik diagnostika, profilaktika, maktab psixologi, ijtimoiy muhit.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimida o‘quvchilar o‘rtasida huquqbuzarlikning oldini olish dolzarb ijtimoiy-psixologik masalalardan biri hisoblanadi. Ayrim o‘quvchilarda intizomsizlik, agressivlik, nizoli xatti-harakatlar, yolg‘on gapirish, tengdoshlariga bosim o‘tkazish yoki boshqa salbiy holatlar kuzatilishi mumkin. Bunday holatlar bolaning ruhiy va ijtimoiy rivojlanishidagi muammolar bilan chambarchas bog‘liqdir. Huquqbuzarlikka moyil bolalarning ruhiy holatini o‘rganishda avvalo ularning individual psixologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Ko‘pincha bunday bolalarda emotsional beqarorlik, jahldorlik, xavotir, o‘ziga nisbatan ishonchsizlik yoki ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklar kuzatiladi. Huquqbuzarlik xulq-atvorining shakllanishida oilaviy muhit muhim omil hisoblanadi. Oiladagi nizolar, ota-onalar nazoratining sustligi, e‘tibor yetishmasligi yoki zo‘ravonlik muhiti bolaning ruhiy holatiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Natijada bola salbiy xulq-atvor orqali o‘z ichki noroziligini namoyon qilishi mumkin. Huquqbuzarlikka moyil bo‘lgan o‘quvchilarning ruhiy holatini o‘rganishda ularning temperament xususiyatlari,

hissiy barqarorligi va irodaviy sifatlariga ham alohida e'tibor qaratiladi. Ayrim bolalarda jahldorlik, impulsivlik, agressiv reaksiyalar yoki o'z hissiyotlarini nazorat qila olmaslik holatlari kuzatiladi. Bunday psixologik holatlar vaqtida aniqlanmasa, o'quvchining xulq-atvorida salbiy o'zgarishlar kuchayib borishi mumkin.

Shuningdek, o'quvchilarning o'z-o'zini baholash darajasi ham muhim omillardan biri hisoblanadi. O'ziga past baho beradigan yoki jamoadan chetda qolayotgan bolalarda ichki norozilik, tushkunlik va salbiy guruhlariga qo'shilish ehtimoli yuqori bo'ladi. Shu sababli maktab psixologi o'quvchilarda o'ziga ishonch hissini shakllantirish bo'yicha muntazam ish olib borishi lozim.

Maktablarda huquqbuzarlikning oldini olish maqsadida psixoprofilaktik tadbirlarni muntazam tashkil etish muhimdir. "Zo'ravonlikka yo'q", "Men va qonun", "Sog'lom muhit — xavfsiz hayot" kabi trening va davra suhbatlari o'quvchilarning huquqiy hamda psixologik ongini shakllantirishga yordam beradi.

Bundan tashqari, sinf rahbarlari va fan o'qituvchilarining kuzatuvlari ham muhim ahamiyatga ega. O'quvchining darsdagi faolligi, tengdoshlari bilan munosabati, kayfiyatidagi keskin o'zgarishlar yoki yakkalanib qolish holatlari uning ruhiy muammolaridan darak berishi mumkin.

Huquqbuzarlikka moyil bolalar bilan ishlashda ijobiy motivatsiya usullaridan foydalanish tavsiya etiladi. O'quvchini maqtash, uning kichik yutuqlarini e'tirof etish va foydali faoliyatga yo'naltirish unda ijobiy o'zgarishlarni shakllantiradi. Maktab va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash muhim hisoblanadi. Ota-onalarga bolaning yosh va psixologik xususiyatlari haqida tushuntirish ishlari olib borilishi, farzand bilan sog'lom muloqot qilish ko'nikmalari o'rgatilishi lozim. Umuman olganda, huquqbuzarlikka moyil o'quvchilar bilan ishlashda insonparvarlik, individual yondashuv va psixologik qo'llab-quvvatlash asosiy tamoyil bo'lib xizmat qilishi zarur.

Lev Vygotsky bolaning rivojlanishida ijtimoiy muhitning rolini alohida ta'kidlagan. Uning fikricha, bolaning xulqi atrofdagi insonlar bilan munosabatlar asosida

shakllanadi. Tengdoshlar ta'siri ham huquqbuzarlikning yuzaga kelishida muhim omillardan biridir. Salbiy guruh ta'siriga tushib qolgan o'quvchi o'zini jamoaga moslashtirish maqsadida turli salbiy harakatlarni sodir etishi mumkin.

Maktab amaliyotchi psixologi bunday o'quvchilar bilan diagnostik ishlarni olib borishi zarur. Psixologik testlar, suhbatlar, kuzatish metodlari va ijtimoiy muhitni tahlil qilish orqali bolaning ruhiy holati o'rganiladi. Shuningdek, psixolog tomonidan korreksion mashg'ulotlar, emotsional boshqaruv treninglari va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantiruvchi mashqlar tashkil etilishi muhim ahamiyatga ega. Bu jarayon o'quvchilarda o'z hissiyotlarini boshqarish va ijtimoiy moslashuv ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Albert Banduraning ijtimoiy o'rganish nazariyasiga ko'ra, bolalar ko'pincha atrofdagilarning xatti-harakatlarini kuzatish va ularga taqlid qilish orqali xulq-atvorni o'zlashtiradilar. Shu sababli ijobiy namuna va sog'lom ijtimoiy muhit yaratish muhim hisoblanadi.

Huquqbuzarlikka moyil bolalar bilan ishlashda jazolashdan ko'ra, tushuntirish, qo'llab-quvvatlash va individual yondashuv samaraliroq natija beradi. O'quvchining ijobiy tomonlarini rag'batlantirish va uni foydali faoliyatlarga jalb qilish muhimdir. Sport, san'at, kitobxonlik va turli to'garak mashg'ulotlari o'quvchilarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etishga yordam beradi hamda salbiy xatti-harakatlarning oldini olishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Oila, maktab va mahalla hamkorligi huquqbuzarlik profilaktikasida muhim o'rin tutadi. Ota-onalarning farzand tarbiyasiga mas'uliyat bilan yondashishi va pedagoglar bilan muntazam hamkorlik qilishi bolaning ijobiy rivojlanishiga xizmat qiladi. Ijtimoiy-psixologik omillar: Oila muhitining beqarorligi, ota-onalarning stress ostida yashashi va bolaning yetarli darajada e'tibor olmasligi uning hissiy holatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Hozirgi zamonaviy jamiyatda ota-onalarning bandligi, ajralishlar sonining ortishi va oilaviy ziddiyatlar maktab yoshidagi bolalarda tajovuzkorlik va depressiv holatlarning kuchayishiga olib kelmoqda.

Texnologik vositalar ta'siri: Smartfonlar, kompyuter o'yinlari va internet kontentining cheksiz oqimi bolalarning e'tiborini pasaytirib, ularni real hayotdagi ijtimoiy aloqalardan uzoqlashtiradi. Bunday texnologik yuklama, ayniqsa, 6–12 yosh oralig'ida bolaning neyropsixik rivojiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bu holat texnostress deb atalib, yoshi kichik bolalarda haddan tashqari charchoq, agressiya yoki befarqlik shaklida namoyon bo'ladi.

Maktab muhiti va o'qituvchilarning roli: O'qituvchining bolaga bo'lgan yondashuvi, uning emotsional ehtiyojlarini qondirishi yoki mensimasligi, bolaning o'zini qanday tutishiga katta ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchidan qo'rquv, emotsional yaqinlikning yetishmasligi – bola xatti-harakatida passivlik, isyonkorlik yoki ichki ijtimoiy ajralishga olib kelishi mumkin.

Emotsional intellekt va o'zini boshqarish: Bolaning emotsional sohasining yetarli darajada rivojlanmasligi uni o'z his-tuyg'ularini to'g'ri ifodalashdan mahrum qiladi. Bu esa boshqa odamlar bilan to'qnashuvga olib keladi. Emotsional intellektni rivojlantirish – maktab yoshidagi bolalar uchun psixologik barqarorlikning muhim omili sanaladi.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, bolalarning xulq-atvoridagi o'zgarishlar ko'p faktorli, kompleks hodisa bo'lib, uni faqat bitta sabab bilan izohlab bo'lmaydi. Hozirgi davrda pedagog va psixologlarning asosiy vazifasi – bolaning ichki holatini anglash, u bilan emotsional aloqa o'rnatish, salbiy xatti-harakatlar ortidagi muammolarni aniqlash va individual yondashuvni shakllantirishdan iboratdir. Oilada psixologik salomatlikni ta'minlash, maktabda psixologik xizmatlarni kuchaytirish va texnologiyalardan foydalanishni me'yorlashtirish asosiy choralar sirasiga kiradi.

Maktab yoshidagi bolalarning xulq-atvoridagi o'zgarishlar zamonaviy jamiyatda jadal rivojlanayotgan psixologik va ijtimoiy jarayonlar bilan chambarchas bog'liqdir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolalardagi agressivlik, befarqlik, diqqat yetishmovchiligi va emotsional beqarorlik kabi holatlar ko'pincha oilaviy muhit, texnologiyalarga haddan ziyod qaramlik, maktabdagi psixologik muhit va pedagogik yondashuvlar natijasida

yuzaga keladi. Xulq-atvordagi bunday o‘zgarishlarni erta bosqichda aniqlash va unga nisbatan to‘g‘ri psixologik choralar ko‘rish bolaning sog‘lom shaxs sifatida shakllanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Bunday holatlarda oilaning barqarorligi, maktab psixologik xizmatining faolligi, o‘qituvchining emotsional yondashuvi hamda bolaning emotsional intellektini rivojlantirish muhim omillar sanaladi. Bolaning shaxsiy rivojlanishini qo‘llabquvvatlash, ijobiy ijtimoiy muhit yaratish va texnologiyalardan ongli foydalanish orqali salbiy xulqiy o‘zgarishlarning oldini olish mumkin. Shunday ekan, maktab va oila hamkorlikda bolalar ruhiy salomatligiga e‘tibor qaratib, ularning ijtimoiy-psixologik rivojiga zamin yaratishi zarur.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, huquqbuzarlikka moyil bo‘lgan bolalarning ruhiy holatini o‘rganish va ularga o‘z vaqtida psixologik yordam ko‘rsatish ta‘lim tizimining muhim vazifalaridan biridir. Individual yondashuv, sog‘lom psixologik muhit, profilaktik ishlar va oila-maktab hamkorligi orqali salbiy xulq-atvorning oldini olish hamda o‘quvchilarning ijtimoiy moslashuvini yaxshilash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. G‘oziev E.G. Umumiy psixologiya. — Toshkent: O‘qituvchi, 2017.
2. Davletshin M.G. Pedagogik psixologiya. — Toshkent, 2018.
3. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. — Toshkent: Sharq, 2020.
4. Nishonova Z.T. Psixologik xizmat asoslari. — Toshkent, 2021.
5. Lev Vygotskyning rivojlanish nazariyasi.
6. Albert Banduraning ijtimoiy o‘rganish nazariyasi.
7. Hasanboyev J. va boshqalar. Pedagogika. — Toshkent, 2019.
8. Sulaymonova, S. N. (2024). “TAHZIBUL AXLOQ” ASARIDAGI AXLOQIYLIK MEZONLARINING HOZIRGI DAVRDAGI KOMIL INSON G‘OYALARI BILAN

HAMOHANGLIGI. Sharq uyg'onishi: innovatsion, ta'lim, tabiiy va ijtimoiy fanlar , 4 (21), 668-672.

9. Sulaymonova, S. N. (2024). IBN MISKAVAYHNING SHARQ FALSAFIY TAFAKKURIDAGI O'RNI. XXI asr: Fan va ta'lim masalalari (XXI asr: Fan va ta'lim masalalari) , 1 , 68-75.